

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ

О.В. ЧЕРНИХ,

*Институт економіки промисловості НАН України*ВПЛИВ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ НА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

На соціальну відповідальність підприємства впливає багато факторів, серед яких найбільш істотно впливає держава шляхом проведення соціальної політики. Одним з інструментів формування соціальної відповідальності є соціальне партнерство, що розглядається як на рівні підприємства: «профспілки – роботодавці», так і на макрорівні: «держава – суспільство – бізнес». Основою громадянського суспільства є некомерційні організації (НКО), які відіграють незначну роль в якості партнерів підприємств у процесі розвитку діяльності з соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) [1]. Дані організації та інші інститути громадянського суспільства надають ідеї стосовно СВБ тільки 5,4 % підприємств в Україні, в той час як держава є зовнішнім джерелом ідей для 23 % підприємств, а 31 % компаній співпрацює з органами місцевої влади в питаннях реалізації соціальних програм. Частка компаній, які співпрацюють з некомерційними організаціями складає 6 %. Таким чином, на сьогоднішній день некомерційні організації та інші подібні організації не виявили себе як важливі партнери підприємств у розвитку діяльності з СВБ, така ж ситуація спостерігається з використанням НКО у якості джерела ідей діяльності з соціальної відповідальності бізнесу. Органи місцевої влади є найпопулярнішим та головним зовнішнім партнером компаній у розвитку їхніх програм з соціальної відповідальності бізнесу, залишаючи організації та установи, що репрезентують громадянське суспільство, далеко позаду. Це відображає недостатню розвиненість відповідних інфраструктур, що покликані надавати компаніям послуги з соціальної відповідальності бізнесу. Це може бути обумовлено тим, що в Україні немає громадянського суспільства та середнього класу. Цій точки зору дотримують-

ся багато вітчизняних авторів. Розглядаючи сутність громадянського суспільства, необхідно зазначити, що поняття з'явилося ще в античності, але своє значення набуло в період Нового часу і зв'язане з іменами Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.Л. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо, Г. Гегеля, І. Канта, Т. Джефферсона, К. Маркса та інших мислителів [2, 3, 4]. Основи сучасного розуміння громадянського суспільства заклали М. Вебер, П. Сорокін, С. Л. Франк та інші філософи першої половини ХХ століття. Сутність громадянського суспільства сьогодні досліджують такі вітчизняні та закордонні вчені, як Ю. Кока, І.І. Кальной, Смоленський, В.М. Геєць, Е. Лібанова, І.І. Кравченко, О.І. Соловійов, Е. Геллнер, М.Б. Дилигенський, А.Г. Апресян, Г.Б. Клейнер [6, 7, 8, 9, 12, 15] та ін.

Сьогодні громадянське суспільство – одна з найбільш дискусійних тем для наукових досліджень, на цю тему написано багато праць та наукових статей. Однак, загалом дослідження громадянського суспільства є більш теоретичними, що не відображають реальної сутності проблеми. Сьогодні є актуальним вивчення процесу становлення громадянського суспільства в Україні.

Метою статті є визначення сутності та проблем формування громадянського суспільства в Україні, сутності соціального партнерства на рівні «держава – суспільство – бізнес».

Сучасні автори продовжують вивчення громадянського суспільства і його особливостей в нових умовах. Колишній президент Чехії В. Гавел [5] вважає, що громадянське суспільство сприяє пробудженню самосвідомості своїх членів. Людина не просто підприємець, що отримує

© О.В. Черних, 2008

прибуток, не просто споживач, він – істота суспільна за своєю внутрішньою природою, йому потрібні самі різні форми співіснування та співробітництва, йому потрібно впливати на те, що відбувається, йому потрібно визнання своїх заслуг. Таким чином, громадянське суспільство – один з найкращих засобів людської самореалізації.

Ю. Кока визначає громадянське суспільство потрібно: «во-первых, как тип социального действия, во-вторых, как область, расположенную на стыке экономики, государства и сферы частной жизни, в-третьих, как ядро эскиза или проекта со все еще утопическими чертами» [6].

Для В.В. Симонова В.В. громадянське суспільство – «это особая социально-экономическая и социально-культурная система, гражданское общество – сложно формализуемое понятие, относящееся более к хозяйственно-культурной, чем к строго юридической сфере» [7].

І.І. Кальной вважає, що громадянське суспільство – «есть обособленная область социокультурного пространства или сфера существования и развития современного социума, возникающая на стадии индустриального развития стран Запада и создающая реальные культурные, личностные и иные предпосылки или условия для динамического, сбалансированного взаимодействия системного и жизненного миров как взаимодополняющих сторон социальной жизни, развивающейся в направлении всеобщего и родового единства людей» [8].

М.Б. Смоленський [9] вважає, що громадянське суспільство являє собою сферу суспільної взаємодії людей з приводу їхніх загальних цілей та завдань. Воно виникає не в силу законів ринку та не з волі влади, а в результаті суспільної ініціативи і самодіяльності різних груп і об'єднань вільних людей. Поняття громадянського суспільства має на увазі деякий ступінь (потенційної) політико-правової та економічної волі людини відносно до держави.

Ряд авторів вважають, що громадянське суспільство – «это общество с развитыми экономическими, политическими, правовыми, культурными отношениями

между его членами, независимое от государства, но взаимодействующее с ним; это союз индивидов, обладающих развитой, целостной, активной личностью, высокими человеческими качествами (свобода, право, долг, мораль, собственность и др.)» [10].

Для Н.Г. Привалова сучасне громадянське суспільство – «это система относительно независимых от государства самоуправляемых и взаимосвязанных между собой социальных структур, функционирующих на этапе перехода от индустриального способа производства к постиндустриальному в рамках закона и взаимодействующих между собой и с государством на принципах ненасилия, а в ряде случаев – на принципах социального партнерства, состоящих из ответственных личностей – граждан, в долгосрочном плане определяемая экономической сферой и сама, в свою очередь, определяющая политический строй и государство, основной целью которой является реализация основной массы частных интересов» [11].

В.М. Геєць [12] вважає, що реальна сила держави, як найбільш розвиненого суспільного інституту, залежить від його підтримки цивільним суспільством, від того, наскільки адекватно воно відбиває пануючі ідеї та пріоритети і, відповідно, підтримується політичними силами. Однак, доки що, можливості громадянського суспільства впливати на рішення уряду обмежені. Необхідно активізувати всі конструктивні сили суспільства, надати їм реальні можливості для участі в вирішенні найважливіших соціально-економічних та політичних проблем через розвиток інститутів громадянського суспільства. Мова йде про підвищення ролі асоціацій підприємців, профспілок, союзів споживачів, кооперативів в прийнятті та здійсненні найважливіших рішень, що зачіпають життя і добробут середнього громадянина.

Аналіз різних точок зору щодо значення громадянського суспільства дозволяє зробити висновок: громадянське суспільство – це система відносин, які існують між людьми у вигляді об'єднання в некомерційні, недержавні організації.

Громадянське суспільство сприяє реалізації важливих сторін суспільного життя:

- людської самореалізації;
- взаємодії людей із приводу їхніх загальних цілей і завдань;
- забезпеченні політико-правової та економічної волі людини стосовно держави;
- залученні населення в керування: вибори, референдуми, робота в виборних органах та ін.;
- забезпеченні свободи та рівноправності членів суспільства.

Необхідною складовою громадянського суспільства є наявність середнього класу. Між середнім класом та громадянським суспільством існує пряма залежність. Середній клас є основою громадянського суспільства, гарантом дотримання демократичних прав та волі громадян.

М. Азаров в статті «Економетрія фізичних осіб в Україні» під середнім класом має на увазі «групу з найбільшою щільністю сумарного доходу, з середнім доходом, близьким до середнього доходу всіх учасників даного ринку; середній клас піддається економічному спонуканню, а джерелом його доходів є індивідуальна трудова діяльність» [13]. На думку названого автора – це «найбільш значна частина працюючих», і в Україні охоплює 70 % населення.

В рамках посилення парламенту в 2001 році голова держави зробив акцент на тому, що Україна – перехідне суспільство і тому в ньому середній клас по західних мірках тільки формується. Відповідно до характеристики, наведеної в доповіді, в Україні існує якась основа майбутнього середнього класу, так називана, «середньодохідна» група. До її складу входять особи, «рівень витрат яких перебуває в рамках 643 грн. на місяць протягом трьох кварталів 2001 р.». Величина цієї групи визначається у розмірі 20,8 % [14].

В.М. Геєць відзначає, що у результаті надмірного соціального розшарування утворилася значна маса бідних та збіднілих людей проти незначної маси надзвичайно багатих і просто багатих, що витиснуло се-

редній клас. Питання про його відновлення в суспільстві та участь в трансформаціях суспільних і економічних змін перетворюється в одне з найбільш актуальних завдань. Держава повинна змінити свої підходи відносно політики доходів, що є найважливішою складовою на шляху до розвитку середнього класу [12].

Е. Лібанова також вважає, що в Україні відсутній середній клас, який є компонентом соціальної стабільності і прогресу. Представники низьки професійних груп (лікарі, вчителі, вчені, інженери), які ще на початку перехідного періоду мали середні за національними стандартами доходи та відігравали стабілізуючу роль у суспільстві, нині здебільшого виявилися серед «нових бідних» [15].

І.П. Булеєва «середній клас – це особливі групи, прошарки суспільства, у надрах якого формуються та дозрівають основні провідні класи нових формацій, великих соціально-економічних етапів розвитку суспільства... Як ознаки середнього класу доцільно використати:

- якість життя даної соціальної спільноти населення;
- успішне економічна поведінка в даних умовах функціонування економіки;
- професійний, кваліфікований статус, освітній рівень;
- політична участь в становленні громадянського суспільства та усвідомлення себе вільним громадянином;
- соціально-політичний консерватизм, лояльність до суспільної системи, заснованої на ринкових відносинах, законності;
- самоідентифікація себе як представника середнього класу;
- соціальна культура та цінності, стиль життя;
- здатність усвідомлення свого довгострокового інтересу, орієнтація на нього, участь в інвестиціях» [16].

Даний автор вважає, що в Україні середній клас тільки формується і становить не більше 10-12 % населення.

Слід зазначити, що за кордоном до середнього класу відносять представників

малого та середнього бізнесу. Можна сказати, що середній клас визначається по трьох базових характеристиках: 1) матеріально-майнове положення; 2) професійний статус та положення в суспільстві; 3) самоідентифікація (система ціннісно-моральних критеріїв). На цих критеріях сходиться більшість експертів. Якщо виходити з цієї шкали, мабуть, можна говорити про те, що в Україні складається середній клас. І, якщо брати до уваги усі три характеристики, то отримаємо досить незначну частину населення, що відповідає їм насправді. В порівнянні з аналогічним показником західного світу, кількість представників середнього класу в Україні незначно та на думку більшості дослідників становить від 8 до 12 %, в той час, як у розвинених країнах досягає 60-75%.

Однієї з найпоширеніших форм структуралізації громадянського суспільства є неформальні організації, тобто громадські організації.

В.Г. Хорос виділяє наступні групи громадських організацій [17]:

– різноманітні об'єднання, покликані захищати інтереси своїх членів; неурядові об'єднання – не мають членської структури та здійснюють благодійну, фінансову, технічну допомогу бідним верствам населення, або займаються широким колом питань розвитку, захисту навколишнього середовища та прав людини;

– некомерційні організації сприяють тому, що підприємство враховує інтереси населення в процесі своєї діяльності. Як протиположна державі – некомерційні організації захищають інтереси середнього класу, доповнюють діяльність держави, викону-

ючи деякі його функції, входять до складу громадянського суспільства.

Основні риси некомерційних організацій:

- сприяння і допомога членам організації та індивідам, які не є її членами;
- надання консультативної та юридичної допомоги;
- задоволення духовних та інших нематеріальних потреб громадян;
- надання послуг в сфері охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, освіти, культури, науки;
- благодійна діяльність в інтересах суспільства в цілому або окремих категоріях осіб;
- вирішення соціальних проблем, розвиток соціальної сфери, захист навколишнього середовища.

При взаємодії з бізнесом, тобто комерційними організаціями, вони впливають на соціальну відповідальність останніх за допомогою надання послуг з вирішення соціальних проблем на підприємстві, спільної розробки соціальних програм. Одним з методів впливу некомерційних організацій на формування соціальної відповідальності бізнесу є спільне проведення соціальних програм розвитку суспільства, фінансованих бізнесом.

Ціль некомерційних організацій (НКО) – досягнення певного соціального ефекту, а ціль бізнесу – одержання прибутку, тобто економічний ефект.

Взаємодія НКО і бізнесу повинне бути спрямоване на спільне досягнення соціального і економічного ефектів (рис. 1.).

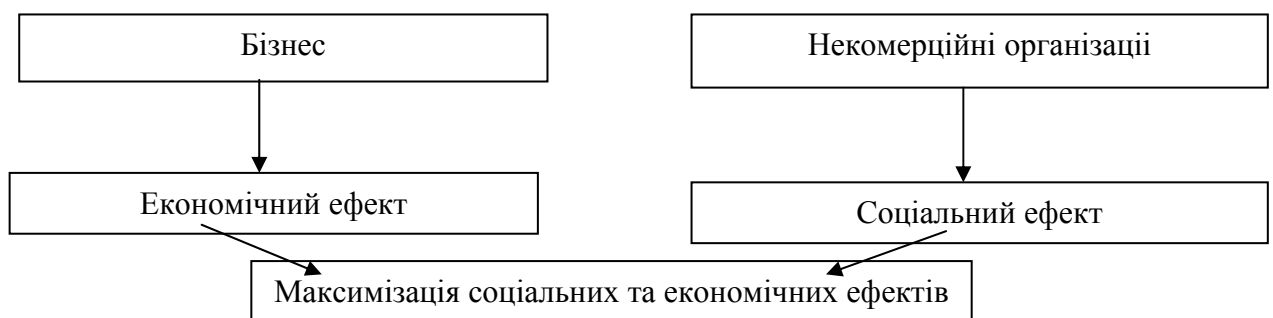

Рис. 1. Схема взаємодії НКО та бізнесу

Взаємодія бізнесу та громадянського суспільства доцільно розглядати з урахуванням категорії «корпоративне громадянство». Корпоративне громадянство припускає відповідальність компаній за те, що відбувається у країні, та взаємну відповідальності держави перед бізнесом та суспільством [18]. Концепція корпоративного громадянства зародилася в середині 80-х років минулого століття. В основу її полягло порівняння поведінки корпорацій з поведінкою громадян, що реалізують свою відповідальність перед суспільством. Основоположник корпоративного громадянства Крейл Сміт писав: «...Обычно компании добавляют «ценности» в общество неосознанно, а если они идут на это сознательно, это и есть корпоративное гражданство». Таким чином, корпоративне громадянство припускає добровільну та усвідомлену реалізацію підприємством соціально відповідальної поведінки по відношенню до суспільства та реалізується в соціальному партнерстві, роль якого в останні роки, як відзначають окремі автори у формуванні основних напрямків соціальної політики і розподілі сфер соціальної відповідальності [19].

Механізм забезпечення ефективності функціонування системи соціального партнерства припускає дотримання наступних принципів:

- рівноправності сторін на переговорах та при прийнятті рішень, неприпустимості обмеження законних інтересів трудящих і роботодавців;
- повноважність представників сторін при ведення переговорів, укладанні угод та їхню реалізацію;
- волю вибору питань, що становлять зміст переговорів та угод;
- обов'язковості виконання домовленостей, рівної для всіх сторін угод;
- обов'язкової та рівної відповідальності сторін за виконання прийнятих зобов'язань.

В кожного учасника соціального партнерства свої методи впливу на соціальну відповідальності на мікро- і макрорівнях. На мікрорівні на підприємство впливає значне число суб'єктів, що мають відно-

шення до підприємства, зокрема – стейкхолдери, які формують соціальну відповідальність підприємства з позицій власних інтересів. Основними стейкхолдерами підприємства є: інвестори, кредитори, менеджери підприємства, працівники підприємства, постачальники, споживачі (клієнти підприємства), конкуренти, суспільні й державні організації.

Інтереси працівників захищають профспілки, кредитори та інвестори надають підприємству кошти тільки за умови його високої репутації, дотриманні принципів соціальної відповідальності перед своїми працівниками, населенням, партнерами. Для споживачів підприємства важлива репутація підприємства на ринку, якість продукції. Дотримання принципів соціальної відповідальності перед стейкхолдерами є запорукою ефективної діяльності підприємства та його конкурентоспроможності на ринку.

Взаємозв'язок між підприємством та його основними партнерами на макро- і на мікрорівні можна представити у вигляді схеми (рис. 2.).

Зі схеми видно, що на макрорівні партнерами підприємства є: держава та громадянське суспільство в особі середнього класу, об'єднаного в інститути під назвою некомерційні організації, а на макрорівні – стейкхолдери підприємства. Основною взаємодії бізнесу зі своїми партнерами є соціальна відповідальність, реалізована в програмах соціального партнерства. Прикладом соціального партнерства є досвід російської Групи СУАЛ, що входить в десятку найбільших виробників алюмінію в світі. В 2001 році СУАЛ підписала угоду про соціально-економічне співробітництво з муніципальними утвореннями, на території яких перебувають підприємства групи. Для реалізації угоди та організації поточної роботи була утворена Координаційна рада по соціальному партнерству. Суть угоди – створення якісно нової моделі співробітництва підприємств і муніципальної влади, заснованої на соціально-економічному партнерстві, комплексному підході до вирішення загальних завдань та взаємній вигоді. В рамках угоди реалізу-

ються спільні програми, спрямовані на підвищення ефективності муніципального керування, житлово-комунального господарства, зміцнення матеріальної бази та

соціальної сфери територій присутності підприємств Групи СУАЛ [20].

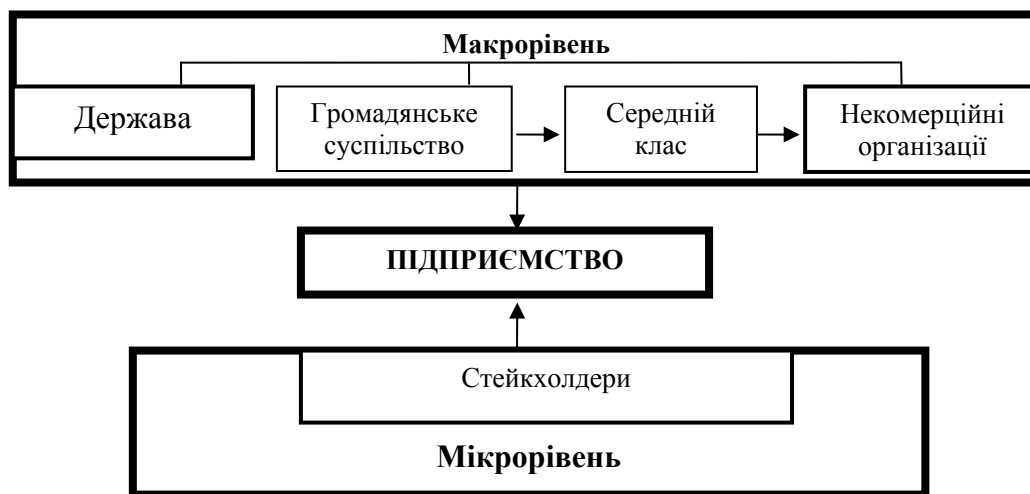

Рис. 2. Основні партнери підприємства

В Україні прикладом соціального партнерства держави, бізнесу та суспільства виступає створення в січні 2007 року президентом компанії СКМ корпоративного фонду «Розвиток України», ціль якого – підвищити рівень та якість життя населення України. Фонд фінансує довгострокові, стратегічно важливі для країни проекти в області економічного розвитку та державного управління. Діяльність фонду зосереджена в трьох основних сферах [21]:

- сучасна освіта;
- здоров'я націй;
- культурне надбання.

Головне завдання Фонду – допомогти об'єднати не тільки експертів, але й всіх представників громадянського суспільства, для формування і реалізації успішної економічної та соціальної політики в країні. Визначенням напрямків та розробкою програм будуть займатися закордонні і українські фахівці в діалозі з органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Рішення про впровадження та використання рекомендацій будуть приймати органи виконавчої влади, відповідальні за реалізацію економічної політики і стратегії України. Як джерела фінансування можуть виступати засобом як українських, так і

закордонних підприємств [22].

Донбаська паливно-енергетична компанія (ДПЕК) [23] підписала «Декларацію соціального партнерства» з адміністративно-територіальними одиницями та муніципальними утвореннями (районів, міст та громад) регіонів її присутності. Ціль декларації – підвищення якості життя населення, створення умов для прискореного соціально-економічного розвитку, забезпечення благополуччя громадян, заохочення суспільної ініціативи.

Конкретні програми та проекти в сфері соціального партнерства будуть спрямовані на:

- підвищення якості та ефективності муніципального управління в рамках компетенції і можливостей органів місцевого самоврядування в їх тісній взаємодії з територіальними громадами;
- підвищення ролі соціальних інвестицій як додаткового фактору стійкого розвитку конкурентоспроможності підприємств;
- запровадження стратегічних підходів та сучасних управлінських технологій в соціальну сферу.

Компанія зобов'язується забезпечити органам місцевого самоврядування допо-

могу в розробці довгосторокових планів розвитку міст з метою підвищення їх інвестиційної привабливості. Підтримкою будуть користуватися проекти та програми, які користуються підтримкою громадських організацій та інститутів громадянського суспільства. Контроль та участь населення буде одним з базових принципів планування та реалізації програм соціального партнерства. Для стратегічної координації соціального партнерства, аналізу та розповсюдження найкращих практик та розробки стратегічних напрямків підвищення ефективності соціальних інвестицій компанія спільно з органами місцевого самоврядування буде делегувати своїх представників в створений Координаційний комітет соціального партнерства.

Таким чином, формування соціальної відповідальності здійснюється на макро- і мікрорівнях: державою та суспільством, стейкхолдерами підприємства. Ефективне співробітництво бізнесу та суспільства залежить від ступеня розвитку громадянського суспільства, що в Україні перебуває на стадії формування. Основними шляхами побудови громадянського суспільства в Україні є:

- підвищення політичної культури населення, створення нових можливостей для участі населення в управлінні державними та суспільними справами;
- формування інститутів громадянського суспільства;
- удосконалення механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави;
- підйом рівня суспільної свідомості, неприпустимість явищ соціальної пасивності.

Незначний склад середнього класу в Україні не сприяє розвитку діяльності громадських організацій, інститутів громадянського суспільства. Держава повинна виконувати важливу роль – надати реальні можливості та умови для формування середнього класу й на його основі громадянського суспільства, яке є незалежним від держави інститутом та покликано брати участь у вирішенні найважливіших соціальних та економічних проблем в житті су-

спільства, підприємств та організацій.

Подальші дослідження в даному напрямку будуть спрямовані на вивчення методів управління соціальною відповідальністю підприємства з боку держави, громадянського суспільства, споживачів, інвесторів, постачальників, робітників та менеджерів підприємства.

Література

1. Социально ответственный бизнес в сознании украинцев. Социологический срез (по материалам исследований, организованных Форумом социально ответственного бизнеса Украины и Институтом социологических исследований им. О. Яременко). – 25 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.bdo.com.ua/_Files/DocLib/0564/SRB_IOM.pdf
2. Локк Дж. Два трактата о государственном управлении / Дж. Локк. – М., 1985. – Т. 2.
3. Монтескье Ш.Л. О духе законов / Сост., пер. и коммент. А.В. Матешук. – М.: Мысль, 1999. – 672 с.
4. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / Пер. с фр. – М.: КАНОН-пресс, 1998. – 416 с.
5. Гавел В.О гражданском обществе и его новых противниках / В.О. Гавел // Индекс/Досье на цензуру. – 2001. – № 16.
6. Кока Ю. Европейское гражданское общество: исторические корни и современные перспективы на Востоке и Западе / Ю. Кока // Неприкосновенный запас. – 2003. – №2 (28).
7. Симонов В.В. Проблема гражданского общества / В.В. Симонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://soc-ecofond.narod.ru/docs/Simonov_RT.doc.
8. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. проф. И.И. Кальной, доц. И.Н. Лопушанский. – 2-е изд., доп. – СПб.: Юридический центр «Пресс», 2002. – 296 с.
9. Смоленский М.Б. Правовая культура, личность и гражданское общество в России: Формула взаимообусловленности / М.Б. Смоленский // Правоведение. – 2003.

– № 1. – С. 197- 204.

10. Кашанина Т.В. Основы российского права. / Т.В. Кашанина, А.В. Кашанин. – М.: НОРМА, 2000. – 800 с.

11. Привалов Н.Г. Цикличность в развитии гражданского общества / Н.Г. Привалов // Материалы четвертой международной конф. «Циклы». – Ставрополь: Северо-Кавказский гос. тех. ун-т, 2002. – Ч. 2.

12. Гец В.М. Политические и экономические реформы: вопросы синхронизации / В.М. Гец // Экономическая наука современной России. Экспресс-выпуск. – 2001. – № 2(7) – С. 85-97.

13. Азаров М. Економетрія фізичних осіб України / М. Азаров, Г. Бондаренко, С. Лекарь // Економіст. – 2001. – № 1. – С. 37-53.

14. Європейській вибір: Виступ Президента України Л.Д. Кучми у Верховній Раді 18 червня 2001 року. Послання Президента України до Верховної Ради України – 2002 рік / Л.Д. Кучма. – К.: Преса України, 2002. – 94 с.

15. Либанова Э. Бедность в Украине: диагноз поставлен – будем лечить? / Э. Либанова // Зеркало недели. – 2001. – № 13(337).

16. Булеев И.П. Предприятие в системе общественных отношений: институцио-

нальный аспект: моногр. / И.П. Булеев. – НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2006. – 424 с.

17. Гражданское общество. Мировой опыт и проблемы России/ Отв.ред. В.Г. Хорос. – М.: Эдиториал УРСС, 1998. – 312 с.

18. Беляева И. Корпоративное гражданство: через классику к российским реалиям / И. Беляева, Б. Батаева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.soautpprf.ru/site.xp/057050051.html>.

19. Пронская Е. Российская модель социального партнерства: перспективы развития / Е. Пронская [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.chelt.ru/2007/4-07/stol407.html>.

20. Internet: сайт Группы СУАЛ. – <http://www.bauxite.ru/news/?id=461>

21. Internet: <http://www.scm.com.ua/ru/publish/article/13748;jSessionid>

22. Internet: <http://www.interfax.com.ua/ru/news/exclusive/49905/>

23. Internet: http://dtek.com/social_responsibility/socinvest/socialpart/news_2217.htm

Статья поступила в редакцию 14.11.2008